

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія КВ
№ 23982-138223
від 14 червня 2019 р.

**ВИЩА
ОСВІТА
УКРАЇНИ**

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
2 (93)' 2024**

DOI: 10.32782/UDU-VOU.2024.2(93)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Заступник головного редактора

Катерина ГОНЧАРЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Редакційна колегія

Валентина БОБРИЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Наталія КОЧУБЕЙ, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена МАТВІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, академічний куратор кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій», директор Європейського центру досконалості «Європейські студії соціальних інновацій в освіті»

Володимир СЕРГІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Віолета СКИРТАЧ, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Діана СПУЛБЕР, доктор філософії, професор Університету Генуї (Італія)

Світлана СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри української філософії та культури філософського факультету Національного університету імені Тараса Шевченка

Наталія ТИТОВА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, запрошений дослідник Інституту інженерії, орієнтованої на людину, Школа інжинірингу та інформатики Бернського університету (Швейцарія)

Редакційна рада

Віль БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Галина БЕРЕГОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри журналістики та філології Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Володимир ЄВТУХ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія РІДЕЙ, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Григорій ТОРБІН, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

тел.: +38 (096) 398 20 03

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: vou@udu.kyiv.ua

Сайт журналу: journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou

Схвалено рішенням вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол 1 від 28.08.2024 р.)

УДК 1:37.013

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.2(93).01

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
ректор

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-7997-5913>

РЕФОРМА ОСВІТИ: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД «РАДЯНЩИНИ» (СТАТТЯ ПЕРША)

Освіта, наука і культура завжди перебували в епіцентрі великої державної політики. І це зрозуміло, адже саме вони формують той духовний фундамент, на якому зростає ціннісна палітра людини й суспільства, формується світогляд особистості, життєві пріоритети, які супроводжують людину практично впродовж життя. Актуальними вони є і сьогодні. І хоча останнім часом у системі української освіти здійснені досить серйозні (вагомі) трансформації, перехід від колишньої «радянської освіти», як і процес створення нової, ефективної освітньої моделі, яка б відповідала європейським стандартам, ще не завершено.

Освіта України потребує радикальної модернізації. Пошук напрямів її здійснення залишається завданням актуальним і невідкладним. І це зрозуміло, адже українська освіта століттями перебувала в полоні політики російсько-царської, пізніше – більшовицької державності, які нав'язували фальшовані знання та цінності й фактично знищували український дух, ментальність, мову та культуру. Імперська освітня політика колишнього СРСР негативно позначилася на духовності й культурі значної частки українців. У них утвердились наративи, які отримали приниження, але напрочуд точну назву – «радянщина». І хоча «радянщину» зрощувала не тільки освіта, але й спосіб життя тодішнього люду, саме освіта була використана компартійною владою для спотворення української духовності якнайбільше.

«Радянщина» настільки вкоренилася в характері українців (як і інших народів колишнього СРСР), що навіть в наші дні, попри осудження її наративів більшістю людей цивілізованого світу, не відпускає зі своїх об'ємів близько 30 відсотків обдуреного люду. Ще й понині дехто мріє про «повернення до часів розвиненого соціалізму та горбачовської перебудови», які нібито забезпечували «безкоштовну медицину», «доступну освіту», «надання державою житла», «періодичне зниження цін», «дешеві товари першої необхідності», інші ідеологічно роздуті, наскрізь фальшовані пріоритети радянського способу життя. Частка людей старшого покоління, мабуть, забули (а нові покоління не знають) про напівпорожні полиці магазинів, колосальні черги «за дефіцитом», приниження низькі зарплати, а головне – про суцільне беззаконня, «телефонне право», всевладдя КДБ та партійної номенклатури, культ особи Сталіна, пограння демократії та свободи, переслідування людей за їх переконання, репресії проти інакомислячих, братовбивчі війни, інспіровані компартійною владою. Викорінення «радянщини», очищення освіти, духовності загалом від її злочинних наростів є завданням, без вирішення якого про успішне відродження національних духовних скрижалей, розвиток держави й суспільства, науки, освіти та культури за світовими цивілізаційними стандартами, не може бути й мови.

Ключові слова: освіта, модернізація, «радянщина», духовність, демократія, свобода, культура, політика.

EDUCATION REFORM: LIBERATION FROM “SOVIETNESS” (ARTICLE ONE)

Education, science and culture have always been at the epicenter of major state policy. And this is understandable. After all, it is they who form the spiritual foundation on which the value palette of a person and society is nurtured, the person's worldview is formed, as well as life priorities that accompany a person almost throughout their life. They are still relevant today. And although in recent years the Ukrainian education system has undergone quite serious (significant) transformations, the transition from the former “Soviet education” and the process of creating a new, effective educational model that would meet European standards is not yet complete.

Education in Ukraine needs radical modernization. Finding ways to implement it remains an urgent and actual task. And this is understandable. After all, Ukrainian education for centuries was in the grip of the policies of the Russian Tsarist and later Bolshevik statehood, which imposed falsified knowledge and values and effectively destroyed the Ukrainian spirit, mentality, language, and culture. Narratives that have been pejoratively, but surprisingly accurately called “sovietness” have taken hold in them. And although “sovietness” was fostered not only by education but also by the way of life of the people of that time, it was education that was used by the Communist Party authorities to distort Ukrainian spirituality as much as possible.

“Sovietness” is so deeply rooted in the character of Ukrainians (as well as other peoples of the former USSR) that even today, despite the condemnation of its narratives by the majority of the civilized world, it does not let go of its embrace about 30 percent of deceived people. Even to this day, some people dream of “returning to the times of developed socialism and Gorbachev’s perestroika”, which allegedly provided “free medicine”, “affordable education”, “state-provided housing”, “periodic price reductions”, “cheap essential goods”, and other ideologically inflated, thoroughly falsified priorities of the Soviet way of life. Some older people have apparently forgotten (and newer generations do not know) about half-empty store shelves, huge queues for “shortages”, humiliatingly low salaries, and most importantly, about rampant lawlessness, the “telephone law”, omnipotence of the KGB and party nomenclature, Stalin’s cult of personality, trampling on democracy and freedom, persecution of people for their beliefs, repression of dissenters, fratricidal wars inspired by the Communist Party government. The eradication of “sovietness”, the cleansing of education and spirituality in general from its malignant growths is a task without which the successful revival of national spiritual tablets, the development of the state and society, science, education and culture in accordance with world civilizational standards are out of the question.

Key words: education, modernization, “sovietness”, spirituality, democracy, freedom, culture, politics.

Розробленість проблеми. Означена проблема стала предметом науково-педагогічних досліджень порівняно недавно. Першими на боротьбу з «радянщиною», що зароджувалася, піднялися представники духовної еліти України відразу ж після жовтневого перевороту 1917 року. Лідери української революції 2019–20-х років, провідники проголошеної в ті роки української незалежності й українізації, інтелектуали розстріляного відродження, письменники-шестидесятники та правозахисники не приймали марксизм, більшо-

визм, революцію і вже тоді бачили в них ту руйнівну силу, яка відсторонює народи від цивілізаційного шляху розвитку. Вони викривали, розвінчували, таврували, спростовували теоретичні та практичні підвалини радянського устрою (марксизм-ленінізм), практику його злочинного утвердження в процесі тоталітарного державотворення, попереджали (і застерігали) щодо можливості негативних трансформацій і духовного переродження народу під впливом більшовицької облуди. Цю тему продовжили так звані в’язні сумління 70–

80-х років (Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Михайло та Богдан Горинь), пізніше – письменники та поети, витіснені за межі держави (Едуард Тополь, Віктор Суворов та ін.), а ще пізніше – визнані авторитети української духовності, «інженери людських душ», обласкані або залякані владою, а згодом – прозрівші діячі літератури та мистецтва періоду розвинутого соціалізму та перебудови, зокрема Олесь Гончар, Іван Дзюба, Ліна Костенко, ряд інших українських патріотів. Тодішня компартійна влада в буквальному розумінні витравлювала все, що суперечило реалізації її зляканих наративів. Патріотів-інтелектуалів переслідували, арештовували, засуджували, виселяли за межі держави, піддавали репресіям. І все ж вони не мовчали. Якраз навпаки, використовуючи різноманітні можливості, вони цілеспрямовано готували ґрунт, на якому з проголошенням незалежності пишні проросли паростки духовного народного прозріння.

У філософсько-теоретичному, історичному й культурно-просвітницькому плані цю тематику опрацьовують нині такі відомі дослідники, як Микола Жулинський, Сергій Грабовський, Вахтанг Кабуладзе, Павло Мовчан, Володимир Сергійчук, Василь Ткаченко, Юрій Шаповал, Юрій Щербак, ряд інших відомих науковців, письменників, педагогів та політиків. І все ж, незважаючи на сонм знакових викривальних публікацій, «радянщина» (як історичний феномен), її природа і злякана сутність залишаються до кінця нерозпізнаними, а отже, явищем загрозливим, чинником, що стримує прогресивні перетворення. Значну частину населення вона відсторонює від конструктивної роботи щодо розбудови та зміцнення державності, повноформатного входження у Європу, налагодження конструктивного діалогу та співпраці з державами й народами цивілізованого світу. Залишки «радянщини» розпоршують духовну єдність народу, нівелюють волю до дії, сіють недовіру до влади, стримують конструктивні ініціативи. Особливо помітною зловмисна сутність «радянщини» стала помітною в наші дні. Її активізувала

війна, яку веде проти України і світу путінський режим. Постійно підсилюючись і оновлюючись підступною путінською пропагандою, «радянщина» негативно впливає на процеси оновлення Росії та окупованих нею територій, отруює весь духовно-культурний простір України, Європи і світу. Сьогодні вже стало ясно, що диктатор-терорист Володимир Путін є не тільки військовим злочинцем, але й цинічним плутократом, оголтілим приборником радянщини, провідником «русского міра», який намагається оволодіти світом. Звільнення від «путінізму», облуди марксизму-ленінізму, очищення суспільства від залишків «радянщини», насадженої суспільству більшовицько-радянським режимом за більш як 70-річний період його безроздільного володарювання, залишається завданням актуальним і невідкладним. Зупинюся на його розгляді більш детально.

Виклад основного матеріалу. «Радянщина» є утаємниченим феноменом радянської історії, її осмислення на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, стереотипів мислення та поведінки, сформованих під жорстким компартійним впливом (тиском) декількома поколіннями радянських людей, розпочинаючи від більшовицького перевороту 1917 року, створення та розпаду колишньої радянської імперії під промовисто-крикливою назвою СРСР. «Радянщина» – це вкрай обтяжлива спадщина більшовицького режиму, описати яку «одним розчерком пера» досі не вдалося жодному з безпосередніх чи опосередкованих критиків, ворогів і навіть провідників цього потворного явища. І це не дивно. Адже сама ідеологія, на якій вона визрівала, була зіткана з наративів, хибність чи частково позитивне значення яких досі залишається предметом гостро непримиренних філософських, наукових і політичних дискусій.

За визначенням, «радянщина» – це норми, традиції, звичаї, створені людьми для виживання в неймовірно важких, нелюдських умовах, насаджених радянським режимом; це спосіб життя, вибудований на їх хибному розумінні пріоритетів жит-

тевого процесу; це плетиво наративів, цінностей (антицінностей), за якими жив, творив, проривався до вершин суспільного й індивідуального успіху або ж падав у прірву глобального провалу радянський люд унаслідок безрозсудної діяльності чи прямого злочину проти народу, який цілеспрямовано скоював ворожий йому (народові) більшовицько-комуністичний режим.

«Радянщина» пронизувала собою всі сфери суспільного й індивідуального життя людей того суперечливого періоду, а отже, сама була явищем суперечливим. Вона формувалась і розросталась у сфері виробництва й розподілу матеріальних і духовних благ, у політиці та культурі, у середовищі елементарного побуту, у царині художньої творчості й відповідальності за вияв своєї власної думки та дії, у взаємодії народів, націй і національностей, релігії та інших сфер життєдіяльності багатомільйонного народу, «силою партії» зітканого з різних етносів, народностей, націй та їх ментально різноспрямованих культур під промовистою назвою «єдиний радянський народ». Вона настільки «в'їлась» у свідомість і практичну поведінку «радянських людей», що розрізнити «добро» і «зло», «дійсність» і «вимисел», «істину» і «брехню» у яких досі неможливо.

Ідеологічним джерелом «радянщини» стало вчення Маркса – Енгельса – Леніна щодо потреби в перетворенні світу на комуністичних началах; її матеріальну основу становив злочинно-руйнівний акт ліквідації приватної власності; політичну основу «радянщини» визначають наративи щодо пролетаріату як «найбільш передового і прогресивного класу», головного суб'єкта (та рушійної сили) цього процесу («могилишка капіталізму»), який після перемоги соціалістичної революції мав встановити власну диктатуру й розпочати творення нового світу – світу без насильства й експлуатації людини людиною, світу загальної рівності – комуністичного суспільства. Нічого подібного до цього часу історія ще не знала. Звісно, мрійників, романтиків і фантазерів у ній було більш ніж достатньо. Однак дійти до руйнації

основ соціальності («до оснований») і створення на його руїнах «нового світу», у якому «кто был никем, тот станет всем», міг тільки «хворобливий розум», який не знає ні історії, ні культури, ні реального життя цивілізації. Як справедливо відзначав канадсько-американський науковець Стівен Пінкер, «Карл Маркс не володів багатством і не командував армією, однак ідеї, які він нашкрябав у читальній залі бібліотеки Британського музею, накреслили курс усього ХХ століття й далі, спотворивши життя мільярдів людей» [4, с. 351].

«Радянщина» є злоряксною раковою пухлиною, яка проникла й оселилась разом із марксизмом у хворобливому організмі післяреволюційної Росії та інших народів, які входили до її складу. Вона зростала, підсилюючись потом і кров'ю народу, на тлі якого розгорталася і зрештою піднялася до рівня безпосередньої загрози цивілізаційному способу життя людей, духовності й культури, етико-естетичних цінностей, релігії, іншим формам соціальності. Характерним є те, що ця «хвороба» розросталася за сприяння і під жорстким контролем компартійної влади. У системі «розвиненого соціалізму» вона стала вже невиліковною. Руїни, що утворилися після розпаду СРСР, утвердження в Росії влади Путіна стали для неї останнім притулком, середовищем руйнівної агонії, що захоплює із собою нові й новітні формоутворення культури, підштовхує до її руйнації.

Минуле колишнього СРСР оцінюється сьогодні далеко не однозначно. Прибічники та послідовники марксизму, так звані правовірні марксисти, досі розглядають його як триумф «нової соціальності», як «начало нової історії людства». Між тим більш чисельна група продуктивно мислячих вчених, політиків і пересічних громадян, не менш амбітних критиків марксизму та побудованого на його підвалинах радянського способу життя стверджує, що все, що створювалося в ту суперечливу епоху, було якщо й не хибним у повному розумінні цього поняття, то у всякому разі вкрай суперечливим, а отже, неприйнятним. Значна кількість простих громадян, керівників

виробництв, науковців, діячів культури та мистецтва, освітан і більша частина духовенства не тільки не сприймали запропоновані більшовиками нововведення, але й активно боролися «проти соціалізму та комунізму» як проти найбільш глибокого «зла історії». Ні революцію, ні створений більшовиками спосіб життя, ні ті норми, за якими треба було жити в «комуністичній імперії», вони категорично не приймали, будь-які соціальні реформи, які пропонувала влада, ігнорували, розвінчували, саботували, руйнували, унаслідок чого як самі, так і їх родини підпадали під осудження й репресії, виселення за межі держави, відторгнення від участі у творчості. Цілком зрозумілим є те, що їх оцінка минулого СРСР була жорстко негативною, визначеною практично як «суцільна помилка історії людства».

Існує також і третя група інтелектуалів – поміркована, мовчазна, утаємничена «мислячого люду». Вона воліла мовчати. Здебільшого ця частка громадян пристосовувалася. Свідомо чи підсвідомо, приймаючи чи відсторонюючись від влади, за внутрішнім переконанням, покликком серця чи за страхом за своє життя, ці люди просто жили й працювали, намагаючись обійти ідеологічні решітки, поставлені владою. Були серед них і такі, які щиро вірили в можливість досягнення «обіцяного земного раю» і досить переконано оспівували партійні наміри щодо його розбудови, кидали у вітвар перетворень власну працю, інтелект, здоров'я та життя. Захоплені ентузіазмом палких прибічників режиму, сприймаючи партійні настанови як «керівництво до дій», саме ця частина громадян становила своєрідний кістяк населення колишнього СРСР, яке просто жило, творило, дещо створювало, вибудовувало, досягало.

Хто може заперечити видатні досягнення радянських вчених в освоєнні космосу, будівництві атомного криголама, зведенні Асуанської греблі у Єгипті, конструюванні надважкого транспортного літака «Мрія»? Не менш вражаючими, визнаними світом, є творчі здобутки в духовній сфері – ліквідація неграмотності, розвиток народної

творчості, зокрема художниці Марії Примаченко, академічні досягнення (методики, технології навчання та виховання дітей у школі) Антона Макаренка та Василя Сухомлинського, здобутки в галузі сердечної медицини Миколи Амосова, технології зварювання і з'єднання матеріалів Бориса Патона... Як кажуть, люди жили, творили й перемагали і, як результат, досягли певних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства, духовного виробництва та культури.

Щоправда, більшість так званих видатних досягнень були якщо й не «дутими» у прямому розумінні цього слова, то у всякому разі безпідставно звеличеними, причому не за своєю справжньою значущістю, а за ідеологічно-політичним сенсом. Порівняно з аналогічними зразками, створеними на Заході, продукція, «створена в СРСР», помітно програвала у якості, надійності, ефективності. Радянські люди жили в «примітивному світі» й неодмінно дивувалися, доторкнувшись до забезпеченого, високотехнологічного і якісного західного способу життя, яке здавалося їм «раєм». Виїхати «на Захід» із країни «розвиненого соціалізму» вважалося коли б чи не вершиною успіху, а може, і щастя.

Примітивізм соціалістичного й комуністичного будівництва посилювали досить часті провали, збочення й відверті помилки, обумовлені «більшовицько-комуністичним недомислієм». І це не дивно, адже більшість керівників (так званої номенклатури) були людьми малоосвіченими, недалекими, чванливими й безвідповідальними. Достатньо згадати глобальні провальні техніко-технологічні проекти на кшталт будівництва Біломорсько-Балтійського каналу, освоєння цілинних земель, повороту північних річок, будівництво БАМу та славнозвісної Чорнобильської атомної станції тощо. За «хитромудрими порадами» партії люди намагалися їх не помічати і навіть виправдовувати як нібито наслідок випадкового збігу обставин. «Не помічали» вони й забезпеченого життя партійної еліти, непоодиноких «цеховиків», відвертих злодіїв та бандитів. Те ж саме

стосується переслідувань інакомислячих, голодоморів і репресій, що знекровлювали народи більшовицької імперії. Засліплена всесильною ідеологією та пропагандою, не знаючи правди, дійсної історії, реальних трагічних сторінок історії, досить помітна частка радянських людей пишалася сформованим способом життя, почувала себе в ньому комфортно, вважала його коли б чи не найбільш відповідним поняттю природи людини, її призначенню в цьому світі, тожкою історично сформованим нормам людяності. Дехто дотримується подібної установки й сьогодні.

У масі знервованого, збудженого, розгубленого й заляканого люду, обдуреного владою, різноспрямовані погляди й оцінки зіштовхувалися, перепліталися, що формувало середовище подвійної моралі, невизначеності, у якому люди жили не інакше як у крайній «недовірі до всяк і всього», особливо до влади, існували «як доведеться», здебільшого як «самі по собі». Життя такого суспільства супроводжував постійний страх. Компартійна влада міцно тримала людей у своїх обіймах, намагалась «провести (реалізувати) свою партійну лінію». Щось приживалось, щось – ні. Захлинаючись у потоці хаосу, більшість народу і «партія», що захопила владу, жили «своїм умом», оцінками, прогнозами. Дещо (і дехто) приймали або відсторонялися, захоплювалися і обурювалися, раділи більш-менш помітному успіху або ж протестували, виходили на майдани, нерідко брались за зброю.

Аналізуючи життя народів в СРСР, видатний американський політолог Френсіс Фукуяма констатував «... позірний рівень розвитку цієї країни», який виявився «... чимось на кшталт «потьомкінського села». «Більшовики за допомогою грубої політичної волі та насильства, – зазначає вчений, – створили надзвичайно штучну систему, яка зовні здавалася дуже могутньою аж до моменту її розпаду. Головна проблема цієї системи полягала в площині моралі: люди, які жили під її владою, зокрема й багато тих, хто зійшов на верхні щаблі ієрархії в комуністичній партії, не вірили в її легітимність...» [5, с. 16].

На жаль, історія повернула таким чином, що під жорстко організованим тиском компартійної системи традиційні цінності, сформовані історією, поступово витіснялися. Натомість утверджувалися правила елементарного «виживання», а ще більше – сформовані владою норми, наскрізь пронизані домінуючою ідеологією. У своїй єдності вони й закріпилися в історії як «радянщина». Життя в країні «розвинутого соціалізму» перетворилось у сіре плетиво подій, які нічого не давали – ні розуму, ні серцю. Більшість знедоленого люду, наскрізь окутаного облудливою пропагандою, не жили, а існували. Подібне життя мало чим відрізнялося від тваринного.

Досить рельєфно, правдиво й переконливо його описав знаменитий український поет-шестидесятник, правозахисник, член Української Гельсінської групи, переконаний борець за незалежність України **Василь Стус** (1938–1985). Життя та творчість знедоленого люду в системі «розвинутого соціалізму» поет характеризував як «втрату цінностей», віри, надії і любові – усього того, про що мріяв і що намагався утвердити для всіх власною творчістю:

І ось вона, утрата всіх жалів:
ні матері, ні батька, ні дружини.
Долучений до власної руїни
геть душу об уламки обсадив.
І так живу, мов непотрібний пес,
давно одбіглий власної домівки,
що все собі не віднайде криївки
од спогадів, од сонця, од небес
і од самого себе. Ні жадання,
ні розпачу, ні гніву, ні надій.

Отак: живи – і скній, живи і скній...

(Василь Стус. Політмєстє. Вибране. Київ, 2023. С. 89).

Життя більшості людей колишнього СРСР перетворилось у суцільне «скіння», у душевні муки, знемагання від одноманітного й довгого виконання чогось незрозумілого та безглузкого, у безнадійність. Його духовним (насправді вкрай бездуховним) принципом стало лєнінське гасло: «Моральним є те, що слугує завершенню побудови комунізму!» Можна лише здогадуватись, яку шкоду заподіяла така мораль

людині й суспільству. Батьківські традиції і совість, одвічно притаманне українцям миролюбство й людинолюбство, пошана праці, бережливість, інші благородні людські чесноти виявилися коли б чи не на смітнику історії. Багато в чому там же вони залишаються й на сьогодні. І хоча розуміння людьми історії та сьогодення, моралі та релігії, добра і зла є значно вищим, більш реалістичним і конструктивним, ніж півстоліття тому, залишки «радянщини» все ще існують й стримують (а може, й відсторонюють) людину від свідомо-самостійного соціокультуротворення.

Звісно, минуле не зміниш. Те, що було, залишається в історії назавжди. Інша річ, як його розуміти сьогодні. Це ще раз підкреслює потребу в скрупульозному, науковому осмисленні минулого, інтерпретації досягнень і втрат, цивілізаційних злетів і соціальних провалів. Воно – минуле – живе в свідомості й почуттях людей, а тому безсумнівно впливає на сьогодення й буде впливати у більш віддаленому просторі та часі. А це означає, що його (минуле) треба досконало вивчати як сьогодні, так і впродовж наступних років. При цьому слід враховувати, що практично кожне з «досягнень» «реальної історії» має не тільки «лицеву» («парадну»), але й «тіньову» сторону, у якій приховується соціальний негатив, що неодмінно їх супроводжував.

Найбільш глибоким провалом соціокультурного та державотворення радянської епохи було те, що цей процес здійснювався на хибній духовній основі, без реального вивчення стану справ і експектацій обездоленого царизмом люду, вибудовувався на суцільному суб'єктивізмі її лідерів, особливо Володимира Леніна, Йосипа Сталіна, загалом партії комуністів-ленінців та їх ставлеників на різних ділянках так званого соціалістичного й комуністичного будівництва.

Не маючи можливості отримати більш-менш пристойну освіту, будучи невігласами в царині науки, більшість із них навіть марксистську теорію трактували «як заманеться», пристосовували її до потреб «поточного моменту». «Ми в університетах

не навчалися», – хизувалися партійні та державні діячі тогочасного періоду, нав'язуючи народу вкрай суб'єктивні, більшою мірою помилкові рішення. Захопивши владу, вони цілеспрямовано переслідували вільнодумців, людей творчої снаги, виробничників-новаторів, політиків-державотворців, філософів та істориків, загалом представників всіх напрямів та шкіл, які дозволяли собі висловити думку, протилежну офіційній – державній, партійній.

Історично відомим є факт злочинського рішення радянської влади щодо каральної кампанії за ініціативою В. Леніна щодо витурення за кордон відомих представників вітчизняних інтелектуалів, не лояльних до влади більшовиків. Декілька сотень визнаних світом мислителів – філософів, науковців, письменників, діячів культури й мистецтва назавжди покинули країну, втратили зв'язок із батьківщиною, вимушено дарували свої надбання іншим народам і культурам світу. Довгий час радянська влада не визнавала такі науки, як соціологія, пізніше – генетика та кібернетика. Наука загалом залишалася за кадром державо-будівничих процесів. Без науки, як без керма і вітрил, суспільство рухалося навмання, приймало помилкові рішення, отримувало непередбачувані виклики.

Свого часу в суспільно-духовному просторі періоду «розвинутого соціалізму» «розгулював» такий політичний анекдот: чоловік Петро запитує Івана: «А як ти думаєш, Іване, комунізм придумали вчені чи комуністи?». «Звичайно комуністи, – відповідь той, – бо якби цим питанням займалися вчені, вони спочатку б на собаках перевірили!». І це показово. Люди бачили (а може, відчували) несправжність того, що діється, у своїй більшості не приймали перетворення, які нав'язувалися, часто-густо не тільки «поза кулісами», але й відверто публічно чинили спротив, висміювали їх, піднімалися на збройні повстання. Загальна неувага до науки, недовіра до її висновків, обґрунтувань і прогнозів, зверхність щодо вчених була (і багато в чому все ще залишається) наративом «радянщини», який підлягає якнайшвидшому викориненню.

Історично відомо, що за роки існування радянської «всенародної влади» вона переборола народ, зневільювала непокору та сміх, придушувала жорсткими переслідуваннями та репресіями до такої міри, що навіть із внутрішньою недовірою до влади більшості громадян у суспільстві утвердився наратив «всенародної підтримки» її незрозумілих і вкрай непоширених перетворень. Дивно, але факт, комуністична партія настільки задурила свідомість простого люду, що «протрималася» майже століття – аж до розпаду СРСР! У часи її ганебного падіння, коли тисячі колишніх «правовірних комуністів» викидали на смітник свої партійні квитки, ніхто не обурювався, не мітингував, а головне – на ставав на захист колишньої «всеперемагаючої сили».

Тотальна ідеологізація суспільного й індивідуального життя людей, переслідування та репресії проти незговірливих забезпечили утвердження в свідомості громадян таких хибних і злочинних щодо людства наративів, як «марксизм-ленінізм – найбільш передове наукове вчення сучасності», «партія – розум, честь і совість нашої епохи», «соціалістичний спосіб життя – найкращий у всьому світі», «комунізм – світле майбутнє всього людства» тощо. Усе це й багато іншого, освяченого компартійною системою в минулому, стало своєю рідною платформою «радянщини», яка спотворила спосіб життя людей, фактично вивела його із загального потоку цивілізаційного розвитку людства.

Сьогодні «радянські» наративи викликають не більше ніж посмішку. Однак для викорінення їх із свідомості людей цього замало. Путінський режим задався завданням їх відродження, такою ж глибиною і обширом, як і відродження колишнього СРСР, марксистсько-ленінської ідеології, імперської величі Росії, тоталітарного режиму, досягнення ідеї панування над світом. Задля цього він розпочав війну. Спочатку проти України, а далі – проти Європи і світу.

Воїстину справедливим є вислів: «Так смішно, що аж плакати хочеться!». У дійсності ж, «радянщина» – це не сміх, це – світове зло, зрощене російськими більшовиками-ленінцями, всіяне на загал обдуреному, напівсвідомому людству у формі партійних гасел, передвиборчих програм сьогоденно-тимчасових, сумнівних політичних лідерів, які прагнуть до одноосібної влади над світом.

Як підкреслювалося, на жаль, багато із цих «лідерів» залишилися й активно діють в Україні ще й сьогодні. Вони перефарбувалися, змінили риторичку, виховують внуків і... працюють, далеко не на користь України. Вони мімікрували, «розчинилися» в оновленому соціумі, розікрали «партійні та комсомольські кошти», стали «лідерами приватизації», бізнесменами, банкірами, підприємцями, власниками новостворених фірм, пролізли у владу й солідарно підтримують одне одного в протидії розвитку української незалежної держави. Варто було б поцікавитися, хто з «колишніх правовірних ленінців» перетворився в олігарха і з якої посади він стартував, перетворюючи державні (народні) кошти, підприємства, природні ресурси у свою власність. У період війни, потрапивши під окупацію, лєвова частка з них пішла на зговір з відвертими бандитами, стали активними (чи пасивними) колаборантами, очолили владні структури на окупованих територіях і працюють на підтримку російського агресора проти українського народу – поширюють проросійські наративи, залякують населення «непереможною величию Росії», займаються елементарним шпигунством. Щиро покаяться і розірвати свою спорідненість із комуністичним минулим, переосмислити його в контексті демократичного світогляду, незалежності й справжньої свободи змогли лише одиниці.

(Продовження та завершення див.:
ст. 2, «Вища освіта України», № 3, 2024)

ЛІТЕРАТУРА

1. Геллер, М. Я. (1985). Машина та гвинтики. Історія формування радянської людини. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 335 с.

2. **Каганов, Ю. О.** (2019). Конструювання «радянської людини» (1953–1991). Запоріжжя: Інтер-М, 432 с.
3. **Плохій, С.** (2019). Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 512 с.
4. **Пінкер, С.** (2019). Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. Київ. С. 351.
5. **Фукуяма, Ф., & Гантінгтон, С.** (2020). Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ. С. 16.

REFERENCES

1. **Hiellier, M.Ya.** (1985). *Mashyna ta hvyntyky. Istoriia formuvannia radianskoi liudyny [Machine and cogs. The history of the formation of the Soviet man]*. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 335 p. [in Ukrainian].
2. **Каганов, Ю.О.** (2019). *Konstruiuvannia "radianskoi liudyny" (1953-1991) [Construction of the "Soviet man" (1953–1991)]*. Zaporizhzhia: Inter-M, 432 p. [in Ukrainian].
3. **Plokhii, S.** (2019). *Ostannia imperiia. Zaneпад i krakh Radianskoho Soiuzu [The last empire. Decline and collapse of the Soviet Union]*. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 512 p. [in Ukrainian].
4. **Pinker, S.** (2019). *Prosvitnytstvo sohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu [Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress]*. Kyiv. P. 351 [in Ukrainian].
5. **Fukuiaama, F., & Hantinhthon, S.** (2020). *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh [Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh]*. Kyiv. P. 16 [in Ukrainian].